

برنامه ریزی و ساماندهی سبزه میدان زنجان

نوشته: قاسم افشاری / کارشناس ارشد شهرسازی

مقدمه

شهرها محیط اجتماعی هستند که از فضاهای شهری مختلفی تشکیل شده‌اند که تمامی فعالیتهای تجاری، ارتباطی، فرهنگی و ... در این فضاها صورت می‌گیرد.

بخشی از فضای شهری توسط پیاده‌ها و بخشی دیگر توسط سواره‌ها اشغال شده که هر کدام سطح مشخصی از شهرها را در بر گرفته‌اند، خیابانها و میدانها دو فضای شهری هستند که خیابان محل تردد سواره‌ها و پیاده روها بوده و میدان در بعضی از شهرها محل تجمع شهروندان و ساکنین و مکان تعامل اجتماعی و فرهنگی بوده و در بعضی دیگر از شهرها تبدیل به فلکه‌ای شده که به تردد سواره‌ها اختصاص دارد.

فضای شهری مورد تحقیق یک میدان بوده که درکانون اصلی شهر زنجان واقع شده است که این فضا هم به محل تجمع شهروندان و عابران و هم به ترافیک سواره تبدیل شده است. که البته ترافیک سواره بر دیگر فعالیتهای شهری مسلط شده و آنها را تحت تأثیر خود قرار داده است.

سبزه میدان زنجان فضای مهم شهری است که مدیریت شهری، به آن توجه کمتری نموده و برنامه خاصی هم برای بهبود و ساماندهی فضای مذکور اندیشیده نشده است.

طرح مسأله

مشکل و معضل بعدی، کاربریها و همجواری آنها می‌باشد. عمده کاربری هایی که در فضا وجود دارند، تجاری هستند. کاربری تجاری اساساً باعث جذب ترافیک و شلوغی فضا شده و ازدحام و تمرکز ساکنان و فعالیتهای آنها را به دنبال خواهد داشت.

از مسایل دیگر موجود در فضا بحث امنیت و آسایش برای شهروندان است. فضا به خاطر ازدحام و محصور شدن به وسیله ترافیک سواره هیچ گونه امنیتی برای ساکنان (مخصوصاً کودکان و سالخوردگان) نداشته و از طرف دیگر اشغال شدن فضا بوسیله خرده فروشها و تعدادی افراد بیکار و غیرفعال بر این مشکل افزوده است.

یکی از مشکلات دیگری که در فضا مطرح است، اغتشاش در چهره شهری است. ارتفاع بدنه‌ها در چهار محور فضا همخوانی نداشته و هیچ ارتباطی با همدیگر ندارند، نمای شهری ناهمگون بوده و هیچ گونه نظم و زیبایی در آن مشاهده نمی‌شود، مقیاس و تناسب در فضا رعایت نشده است که این مسأله بر محصور بودن و یا غیرمحصور بودن فضا تأثیر می‌گذارد و در کل شاخصها و معیارهای یک منظر شهری خوب در فضا رعایت نشده است.

با توجه به اینکه فضای سبزه میدان یکی از مهمترین هسته‌های اصلی شهر بوده و هم از نظر هندسی و هم از نظر تمرکز فعالیتهای و مشاغل در مرکز شهر واقع شده است. و از طرف دیگر تمام ساکنان شهر حتی مسافران و گردشگران از این فضا برای تردد استفاده می‌نمایند. مشکلات و مسایلی فضا را تهدید می‌نمایند که حل و برطرف کردن آنها باید از دغدغه‌ها و برنامه‌های اصلی متولیان و مدیران شهری باشد.

یکی از عمده ترین و اساسی‌ترین مساله فضا تداخل سواره و پیاده می‌باشد. که بدون هیچ گونه برنامه و ضابطه‌ای سواره‌ها و پیاده‌ها به حریم یکدیگر تجاوز نموده و امنیت و روانی ترافیک را مختل نموده‌اند. از چهار مسیر و خیابان، ترافیک به این فضا هدایت می‌شود که تمرکز و ازدحام اتومبیل را در این فضا ایجاد نموده که هیچ برنامه و طرحی برای این مسأله اندیشیده نشده است.

ترافیک پیاده هم در این فضا ضابطه مند نیست. ظرفیت و امنیت در پیاده روها ضعیف است. حتی موانع گوناگونی مسیر پیاده‌ها را مسدود کرده و تردد را مختل و ضعیف نموده است.

عکس ماهواره ای زنجان

می‌گیرد متفاوت است.

بعد از مطالعه وضع موجود به تجزیه و تحلیل مسایل پرداخته می‌شود.

تمامی مسایل و مشکلاتی که در بخش وضع موجود اشاره شده مورد بررسی قرار می‌گیرد، امکانات، محدودیتها و فرصتهای موجود شناسایی شده و محقق را برای ارائه طرح نهایی یاری می‌رساند.

در بخش تجزیه و تحلیل، تمامی مسایل و مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، ترافیک، طراحی و معماری، نمای شهری، مبلمان شهری شناسایی شده تا در ارائه طرح نهایی مورد دقت بیشتری قرار بگیرند.

در فرایند این تحقیق بعد از تجزیه و تحلیل، هدف تحقیق تدوین و تعیین می‌شود. در این مرحله هدف کلی و هدف جزئی تعیین شده و راههای ممکن اقدامات جهت رسیدن به هدف معین می‌شود.

بعد از تجزیه و تحلیل و غور و بررسی دقیق در زمینه‌های فوق می‌توان دست به ارائه طرح زد. و پس از ارزیابی همه جانبه، طرح را پیشنهاد نمود و به مرحله اجرا درآورد.

مباحث نظری

اهمیت میدان در سیمای شهر و روستا و یا یک مجتمع زیستی، محدود به شکل و فرم ظاهری آن نیست بلکه وقایع تاریخی و مهمتر از آن نیازهای اجتماعی موجب می‌شود تا در محل مناسبی فضایی به نام میدان بوجود آید و بخشی از زندگی روزمره مردم در آن جریان یابد.

در طول تاریخ، میدان برحسب ضرورتهای مکانی و زمانی نقش

مسایل موجود در فضا عبارتند از:

- تداخل سواره و پیاده
- ترافیک پیاده و پیاده روها
- همجواری کاربریها
- عدم امنیت و آسایش برای شهروندان
- منظر و سیمای شهری نامطلوب
- اشغال فضا توسط افراد غیرفعال

اهداف پژوهش

در هر پژوهش هدفی مورد نظر می‌باشد که این هدف هم کلی (Goals) و هم جزئی (Objectives) می‌باشند، هدفهای جزئی بخشی از هدف کلی هستند که در صورت حصول به آنها به هدف کلی دست پیدا خواهیم کرد.

هدف کلی که در این پژوهش مورد انتظار است. ساماندهی عملکردی فضای سبزه میدان می‌باشد.

ولی اهداف جزئی متعدد هستند که محقق برای رسیدن به آنها از ابزارها و روشهای علمی استفاده خواهد کرد.

■ یکی از هدفها، حل مسأله ترافیک است، ترافیک یا به صورت سواره و یا پیاده می‌باشد. در بخش طرح مسأله یکی از عمده مشکلات فضا ترافیک بود که به کمک روشهای مختلف علمی و برنامه ریزی سیستمی ترافیک به حل آن نایل خواهیم آمد. با حل مسأله ترافیک، آرامش، امنیت، آسایش و راحتی را برای فضا ایجاد خواهیم کرد.

■ از اهداف دیگر تحقیق، ساماندهی و برنامه ریزی کاربریها است. معمولاً کاربریها نقش عمده‌ای در ایجاد ازدحام، ترافیک، انبوهی جمعیت و تمرکز فعالیتها دارند، که با ساماندهی و برنامه ریزی کاربریها به نظم و انضباط فضایی دست پیدا خواهیم کرد.

روش تحقیق

روش تحقیق به صورت میدانی و اسنادی انجام می‌شود. در روش میدانی برداشت وضع موجود و عکسبرداری و مطالعات محلی صورت گرفته و در روش اسنادی از مجلات، کتابها و منابع دیگر بهره برده و زمینه را برای تجزیه و تحلیل مسایل مهیا می‌سازد. روش تحقیق به صورت فرایند برنامه ریزی شهری صورت می‌گیرد. ابتدا مطالعات وضع موجود فضای مورد تحقیق انجام می‌گیرد.

در مطالعه وضع موجود، تمام اجزاء، عوامل، عناصر شهری مؤثر در فضا، خاصه از این دیدگاه که چه تأثیری در رشد و توسعه موجود و آینده فضای شهری داشته باشد، مورد دقت و مطالعه قرار می‌گیرد. برای مطالعه وضع موجود روشهای مختلفی وجود دارد که این روشها در رابطه با تخصص‌های مختلف وابسته به شهرسازی و اهدافی که مطالعه به منظور رسیدن به آن انجام

استان زنجان در شمال غرب فلات مرکزی ایران قرار گرفته است. وسعت استان برابر ۲۲۱۶۴ کیلومتر مربع و ۱/۳۴ درصد کل کشور را شامل می‌شود. جمعیت استان بر اساس آخرین آمار ۹۲۷۴۶۱ نفر و معادل ۱/۵ درصد کل کشور است. شهر زنجان مرکز استان زنجان است و نام زنجان عربی شده زنگان فارسی است.

شهرهای باستان هست و عملکرد تجاری و عمومی دارند. ۵ در قرون وسطی میادین مولدان اصلی فضا هستند، برخی از آنها صحن کلیساها را شکل می‌بخشند، برخی میادین دادوستد هستند و یا اینکه از همان ابتدای امر بعنوان پلازایی که به شهر مرکزیت می‌بخشد، در نظر گرفته می‌شدند. ۶

در میان فضاهای کاملی که انسان ساخته است فضاهای میادین رنسانس ایتالیا همواره مطرح هستند، تجربه بی نظیری که این فضاها ارائه می‌دهند قرن‌ها است که توریستهای مشتاق را از سراسر جهان به خود جلب نموده‌اند، که ورود به هر یک از این میادین برای اولین بار احساسات خاصی را بر می‌انگیزد. ۷ میدان همیشه در طول تاریخ، محلی برای عرضه کالا، محوطه بازارها، زمینهای رژه و محل تشریفات، مکانی برای حکومت و امور دیوانی و فضای مذهبی بوده است که در دوره معاصر عملکردهای کلاسیک فوق را به بناها منتقل داده و خود مکانی برای تردد سواره‌ها گردیده است.

البته باید اضافه کرد که ساختارهای حکومتی و نظام اداری،

و عملکرد متفاوتی داشته است گاهی به صورت مکانی برای عرضه کالا بوده و زمانی فضایی حکومتی و دیوانی و یا مذهبی داشته است. اما در دهه‌های اخیر، بسیاری از عملکردهای کلاسیک آن به بناها منتقل شده است و به علت وضعیت و موقعیت فعلی دیگر نمی‌توان عملکردهای گوناگون اجتماعی دوران گذشته را از آن انتظار داشت. بنابراین از وظایف طراحان شهری است که با طراحی میدانهای مناسب، چه از نظر حفظ بقایای نیازمندیهای اجتماعی و یا تقویت این نیازها در مردم، سیمای شهر و روستا را غنی‌تر سازند. ۱

تعریف میدان:

تعاریف مختلفی از میادین ارائه شده است که در اینجا به یک مورد اشاره می‌شود.

■ فضاهای باز وسیعی که دارای محدوده‌ای محصور یا کمابیش معینی هستند و در کنار راهها یا در محل تقاطع آنها قرار دارند و دارای کارکردهای ارتباطی، اجتماعی، تجاری، ورزشی، نظامی یا ترکیبی از دو یا چند کارکرد مزبور هستند میدان نامیده می‌شود. ۲ میدان دارای ویژگی‌های خاصی است، یکی از ویژگی آن عملکردی است.

عملکرد اساسی میدان شامل دادن شکل جمعی به شهر است، در میدان امکان گردهمایی‌های بسیار، ملاقاتهای متعدد و رقابتی فراوان بین افراد و گروههای اجتماعی متفاوت فراهم می‌آید. یکی دیگر از ویژگیهای میدان فضایی است، ساختمانهایی که میدان را شکل می‌دهند به نحوی ماهرانه فضایی را به وجود می‌آورند با ماهیتی مستقل از کل ساختمانهای متشکله آن، در این حالت فضا، تجربه حسی قوی و مثبت سه بعدی را شکل می‌بخشد که از طریق بالا رفتن آگاهی بیننده نسبت به رابطه کالبدی با دیگر استفاده کنندگان کامل می‌شود.

انواع میادین

میدان از نظر عملکردی و شکلی دارای انواع مختلفی است که به آنها اشاره می‌گردد.

انواع میدان از نظر عملکردی عبارت است از:

میدانهای عمومی، تجاری، حکومتی، نظامی، محله‌ای، ارتباطی، ورزشی. ۳

انواع میدان از نظر شکلی عبارت است از:

میدان بسته، میدان نیمه بسته، میدان باز. ۴

میدان در تاریخ

در این قسمت اشاره مختصری به ویژگی میدان در دوره‌های مختلف تاریخی می‌شود، میادین در دوره باستان عموماً در غالب فرمهای رومی و آگورای یونانی خلاصه می‌شود و مکانی در قلب

شده و با قطب مرکزی بازار ارتباط مستقیمی پیدا نموده‌اند. در گذشته شهرداری حصارى بوده که قدمت آن به دوره سلجوقیان می‌رسد که در فتنه مغول قسمت اعظم آن تخریب شده و در دوره صفویه به علت شرایط توپوگرافی و موانع طبیعی حصار شهر منطبق بر دیوار قبلی مجدداً بازسازی شده است.

معرفی میدان

سبزه میدان در هسته و مرکز اصلی شهر واقع شده است، خیابان اصلی شهر (خیابان امام) از مرکز آن عبور می‌کند، همچنین خیابانهای ذوالفقاری، فردوسی، از شمال و جنوب به آن منتهی می‌شود که در محور شمالی آن کاربری نیروی انتظامی واقع شده است که مشکلات عدیده‌ای از نظر منظر و سیما و ترافیک و ... برای فضا ایجاد نموده است.

اتومبیل‌ها و کیوسک‌های نیروی انتظامی خود مانع عمده جهت تردد وسایل نقلیه می‌باشد.

کاربری‌های تجاری مثل ساندویچی، ایزرفروشی، بقالی و ... در محور غربی فضا قرار دارند که با انباشتن وسایل خود در پیاده روها سد معبر ایجاد نموده و فضای پیاده رو را اشغال نموده‌اند. در محور جنوبی فضا، کاربری‌های تجاری همراه با کاربری‌های مذهبی (مسجد جامع) و کاربری اقتصادی (بازار) واقع شده است، مسجد و مدرسه جامع معروف به مسجد سید در قلب بافت تاریخی شهر قرار گرفته است. این مسجد از ضلع غربی با بازار قیصریه و از ضلع شرقی با معبر موصوف به کوچه مسجد سید و از جبهه شمالی با خیابان امام و سبزه میدان در ارتباط است.

مجموعه بازار و سردر آن در محور جنوبی فضا قرار دارد. که یک کاربری عمده تجاری است که عامل اصلی و عمده در فعال نمودن فضای مورد مطالعه دارد. اکثر شهروندان و عابران که قصد ورود به بازار را دارند، از فضای مورد مطالعه سبزه میدان تردد می‌نمایند، به همین دلیل مطالعه و برنامه ریزی فضای مورد نظر بسیار اساسی و مهم می‌باشد.

تحلیل

با توجه به اینکه مشکلات عدیده در فضای سبزه میدان وجود دارد. در این مقاله مجال بحث تمامی مسایل وجود نداشته. فقط به مشکل ترافیک سواره و پیاده پرداخته می‌شود. همانگونه که ذکر شد به دلیل قرار گرفتن سبزه میدان در مرکز شهر حجم زیادی از سواره و پیاده را به طرف خود جذب می‌کند. لذا ما ابتدا سطح سرویس معابر را تعیین نمودیم.

$$\text{سطح سرویس} = \frac{V}{C} \text{ظرفیت}$$

سطح سرویس یعنی نسبت حجم به ظرفیت

اقتصادی و سیاسی کشور هم باعث دگرگونی در عملکرد میداین شده و وظایف آنها را روز به روز در حال تغییر قرار داده است.

نمونه موردی

نمونه مورد مطالعه در شهر زنجان واقع شده که سبزه میدان نامیده می‌شود. در اینجا ابتدا اشاره مختصری به ویژگیهای زنجان نموده، سپس به نمونه موردی خواهیم پرداخت.

استان زنجان در شمال غرب ایران واقع شده که از شمال با استان گیلان و از طرف جنوب با استان همدان و کردستان، از طرف غرب با استانهای آذربایجان شرقی و غربی و اردبیل و از طرف شرق هم با استانهای قزوین و تهران همجوار است.

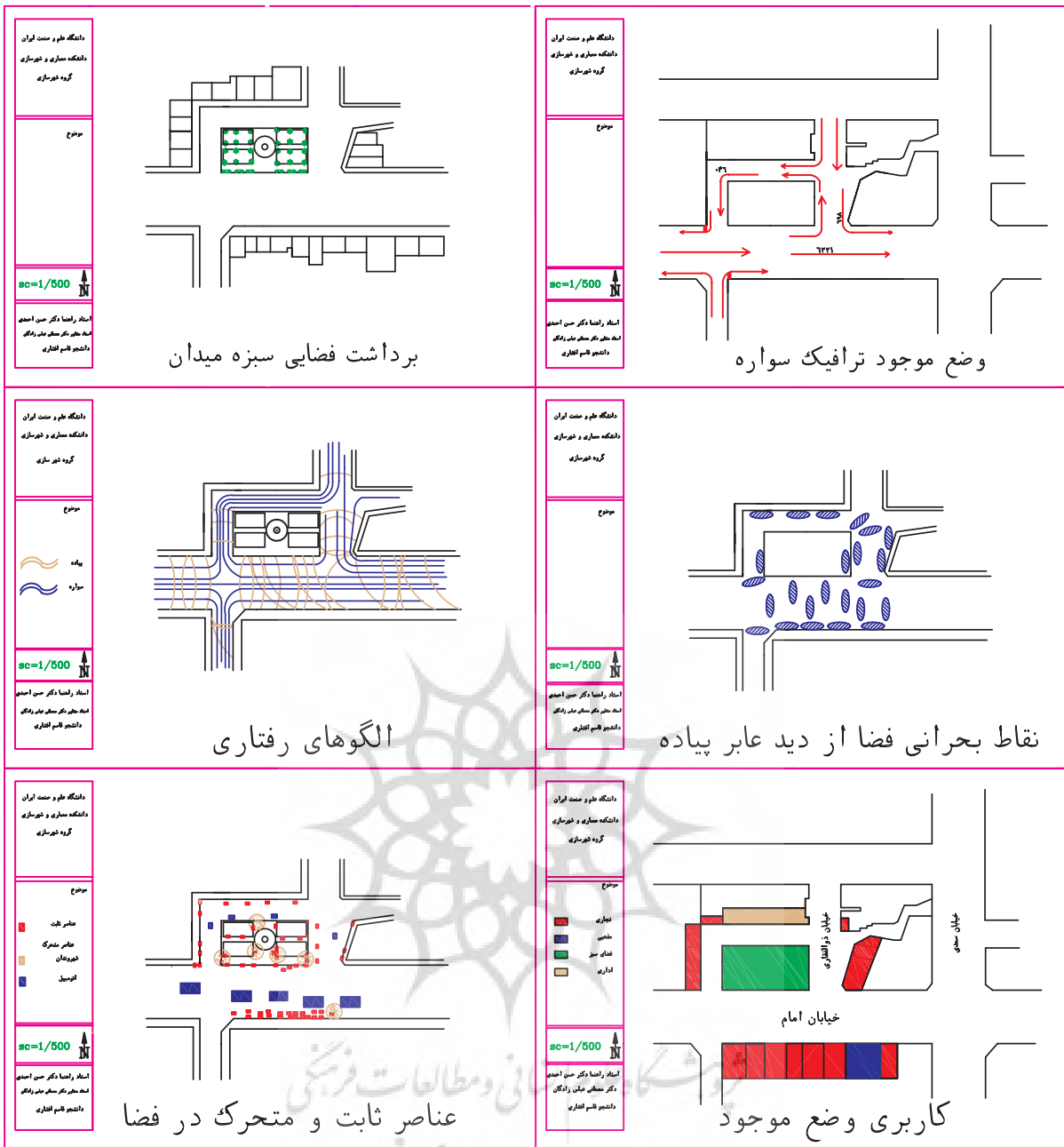
شهر زنجان با جمعیتی حدود ۴۶۳۴۹۵ نفر مرکز استان می‌باشد که اقتصاد آن بیشتر بر پایه کشاورزی و دامپروری است و در گذشته، زنجان، انبار غله ایران نیز نام گرفته بود.

از عوامل مهم توسعه شهری زنجان، به عامل ارتباطی و منابع آب است، در گذشته زنجان در مسیر جاده ابریشم بوده و امروزه نیز جاده ترانزیتی ایران به ترکیه و آزادراه تهران به زنجان و در آینده به تبریز بر اهمیت مواصلاتی شهر زنجان افزوده است.^۸

اوضاع جوی و شرایط اقلیمی منطقه بر حسب پستی و بلندیها سخت متغیر است، در کل ارتفاعات دارای آب و هوای کوهستانی، زمستانهای پر برف و سرد و در تابستان معتدل و خشک می‌باشد.

در بررسی عوامل مؤثر در شکل یابی شهر، گذشته از عامل توپوگرافی و عناصر طبیعی، شیب تند و پدیده‌های دیگر قابل طرح است. بافت شهر دارای شبکه ارتباطی پیچ در پیچ با زوایای تند حکایت از ترس و وحشت اهالی از حملات احتمالی دشمن که بارها در طول تاریخ حیاط خود، آن را به وضوح لمس نموده‌اند، داشته است.

عموماً دسترسی‌ها با سیستم تسلسلی مجهز بوده‌اند، بدین ترتیب که واحدهای مسکونی از طریق کوچه‌های بن بست با عرض کمتر از ۲ متر به کوچه‌های بن باز به عرض کمتر از ۴ متر منتهی می‌شده و این کوچه‌ها به نوبه خود با رسیدن به یکدیگر مراکز محله‌ای را به عنوان گره‌های شهری تشکیل داده‌اند که این مراکز محلات با استفاده از شبکه تحرکات گسترده با همدیگر مرتبط

در محور غربی فضا عرض پیاده رو دو متر بوده که در مدت پنج دقیقه پر ازدحام روز فقط صدوپنجاه نفر از یک جهت تردد نمودند.

در محور شمالی فضا پیاده رو وجود ندارد و عابران از داخل خیابان تردد می‌نمایند و در محور جنوبی عرض پیاده رو ۲/۲۰ متر بوده که در مدت پنج دقیقه پر ازدحام روز فقط ۴۵۰ نفر تردد نمودند.

با توجه به مسائل ترافیکی موجود در فضا راهکارهایی به صورت کلی برای ساماندهی ارائه نمودیم.

دو هدف کلی بهبود و اصلاح پیاده روها و تأمین امنیت و آسایش برای عابر پیاده و روانسازی ترافیک سواره در نظر گرفته شد، و

به کمک آمارگیری ترافیک برای خیابان امام خمینی سطح سرویس B و خیابان نوالفقاری سطح سرویس C و خیابان نیروی انتظامی سطح سرویس A بدست آمد.

همانگونه که مشاهده می‌شود، سطح سرویس‌ها در تمامی معابر در سطح قابل قبولی بوده ولی بی‌نظمی در ترافیک، وجود موانع در معابر و عدم وجود علائم کنترل‌کننده و راهنمایی و رانندگی، همچنین بی‌نظمی در عبور و مرور عابران و تجاوز آنان به معابر سواره، در عمل باعث افزایش سطح سرویس شده است.

در بخش پیاده‌ها ابتدا ما به آمارگیری پرداختیم که در محور شرقی فضا عرض پیاده رو دو متر بوده که در مدت پنج دقیقه پرازدحام روز ۲۵۰ نفر فقط از یک جهت تردد نمودند.

یکی از مشکلات عمده شهرهای بزرگ، ترافیک است که متأسفانه عدم گسترش حمل و نقل عمومی در شهرهای ایران این مشکل را دو چندان نموده، لذا اکثر هسته مرکزی شهرها نیاز به ساماندهی و برنامه ریزی ترافیک دارند. بدین ترتیب راهکارهایی ذکر شده را می‌توان برای شهرهای مشابه تعمیم داده و به عنوان یک کار شهرسازی به اجرا در آورد. ■

از معروفترین آثار تاریخی زنجان گنبد معروف سلطانیه است این گنبد در ۳۰ کیلومتری استان زنجان قرار دارد و ارتفاع این گنبد آجری ۵۲ متر است. این گنبد به دستور سلطان محمد خدابنده ساخته شده و شکل بنا به صورت هشت ضلعی می‌باشد.

برای هر هدف راهبردهای متعدد همراه با راه حل‌های اجرایی مشخص گردید.

برای هدف اول راهبردهای، اصلاح کیفیت فیزیکی پیاده روها، تعریض و توسعه پیاده روها، ایجاد زمینه تردد برای معلولین، روانسازی تردد عابرین در پیاده روها، جداسازی ترافیک سواره و پیاده، و آرام سازی ترافیک در نظر گرفته شد. و برای هدف دوم راهکار کاهش ورود اتومبیل‌های شخصی به میدان و جلوگیری از تداخل ترافیک سواره و پیاده تعیین گردید.

نتیجه گیری

سبزه میدان هسته اصلی شهر زنجان محسوب می‌شود که تمرکزی از واحدهای تجاری (بازار بزرگ زنجان)، مذهبی، درمانی، کتابخانه و غیره در آن وجود دارد. به همین دلیل جمعیت و به تبع آن اتومبیل زیادی وارد فضا شده و مشکلات عدیده را برای آن به وجود می‌آورند.

راهبردها و راه حل‌هایی که در بالا اشاره شد کم هزینه‌ترین و راحت‌ترین روشها جهت ساماندهی فضای مورد مطالعه بوده که با اجرای موارد بالا شاهد افزایش کیفیت محیطی و ایجاد امنیت و آسایش برای عابران و همچنین کاهش ازدحام و ترافیک خواهیم شد.

در نهایت اینکه نگاه سطحی و غیر سیستماتیک به برنامه ریزی ترافیک و از طرفی اجرای نامناسب طرحهای جامع و تفصیلی و حتی طرح‌های ترافیکی در شهرها به معضل ترافیک افزوده و لذا جهت حل مساله ترافیک در شهرها نیاز به یک برنامه ریزی جامع و کلی است تا اینکه به شهر به عنوان یک سیستم نگریسته و ترافیک را عضوی از سیستم بداند که حل آن مستلزم توجه به تمام جنبه‌های زندگی شهری است.

منابع :

- ۱- سلطان زاده، حسین، « فضاهای شهری در بافتهای تاریخی ایران»، دفتر پژوهشهای فرهنگی، با همکاری دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۲
- ۲- قریب، فریدون، « مجله هنرهای زیبا»، شماره ۲، ۱۳۷۶
- ۳- هدمن، ریچارد و یازوسکی، « مبانی طراحی شهری»، ترجمه دکتر عباس زادگان و رضا زاده، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ۱۳۸۱
- ۴- یار احمدی، امیر، « بسوی شهرسازی انسانگرا»، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران، ۱۳۷۸
- ۵- یاسینی، حسن و همکاران، ۱۳۸۱، جغرافیای استان زنجان، انتشارات شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران، ۱۳۸۱

پی نوشت ها:

- ۱- (قریب، ۱۳۷۶، ۳۳)
- ۲- (سلطان زاده، ۱۳۸۲، ۸۲)
- ۳- (سلطان زاده، ۱۳۸۲، ۸۷، ۸۲)
- ۴- (قریب، ۱۳۷۶، ۳۵)
- ۵- (سلطان زاده، ۱۳۸۲)
- ۶- (یار احمدی، ۱۳۷۸، ۷۹)
- ۷- (هدمن و یازوسکی، ۱۳۸۱، ۶۸)
- ۹- (جغرافیای استان زنجان، ۱۳۷۳، ۱)